

Національна академія правових наук України
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса

О. М. Артеменко

**ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ПОРЯДКУ
ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ:
КРИМІНОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Монографія

Харків
«Право»
2019

УДК 343.9.01:355.1(477)
А86

Рекомендовано до друку вченою радою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України (протокол №2 від 20 лютого 2019 р.)

Рецензенти:

А. М. Бабенко – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Одеського державного університету внутрішніх справ;

М. Л. Давиденко – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Науковий редактор:

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України *В. В. Голіна*

Артеменко О. М.

А86 Злочини проти порядку проходження військової служби: кримінологічне дослідження : монографія / О. М. Артеменко ; [наук. ред. В. В. Голіна]. – Харків : Право, 2019. – 224 с.

ISBN 978-966-937-643-5

Монографію присвячено ґрунтовному кримінологічному аналізу найбільш поширеної групи військових злочинів, спрямованих проти порядку проходження військової служби і передбачених статтями 407–409 КК України. У науковій праці надано кримінологічно характеристику досліджуваних злочинів. Вивчено їх кількісні та якісні показники (рівень, структура, динаміка, латентність, географія, «ціна»), досліджено особу злочинця-військовослужбовця, який порушив порядок проходження військової служби, розроблено його типологію. Проаналізовано детермінацію вказаних злочинів, що дало змогу запропонувати комплекс перспективних заходів їх запобігання.

Для працівників органів військової юстиції, військових командирів і начальників, учених, аспірантів, студентів юридичних закладів вищої освіти, а також широкого загалу читачів.

УДК 343.9.01:355.1(477)

ISBN 978-966-937-643-5

© Артеменко О. М., 2019
© Оформлення. Видавництво «Право», 2019

══════ Перелік умовних позначень

АРК –	Автономна Республіка Крим;
АТО –	антитерористична операція ¹ ;
ВВП –	валовий внутрішній продукт;
ВСП ЗС України –	Військова служба правопорядку Збройних Сил України;
ВР України –	Верховна Рада України;
ГШ ЗС України –	Генеральний штаб Збройних Сил України;
ДПС України –	Державна прикордонна служба України;
ДСА України –	Державна судова адміністрація України;
ЄС –	Європейський Союз;
ЗМІ –	засоби масової інформації;
ЗС України –	Збройні Сили України;
КК України –	Кримінальний кодекс України;
КМ України –	Кабінет Міністрів України;
КПК України –	Кримінальний процесуальний кодекс України;
КУпАП –	Кодекс України про адміністративні правопорушення;
МВФ –	Міжнародний валютний фонд;
МО України –	Міністерство оборони України;
НАТО –	Організація Північноатлантичного договору;
ООС –	Операція об'єднаних сил;
ПТСР –	посттравматичний стресовий розлад;
РФ –	Російська Федерація.

---

¹ *Примітка.* 24 лютого 2018 р. набув чинності Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» від 18.01.2018 р. № 2268-VIII. Згідно із цим Законом зона проведення АТО стала називатись районом здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі й стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганських областях. Ураховуючи, що зібраний емпіричний матеріал та відповідні узагальнення у монографії стосуються періоду проведення в Україні АТО (2014–2017 рр.), тому у тексті роботи вживатимуться терміни «АТО», «зона проведення АТО» й «Операція об'єднаних сил».

Вступ

Згідно зі ст. 17 Конституції України оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності покладаються на ЗС України. Здійснення перелічених функцій армією ускладнюється не лише зовнішніми чинниками, якими відповідно до Стратегії національної безпеки України 2015 р., Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України 2016 р., Воєнної доктрини України 2015 р. є зовнішня військова агресія, анексія АРК, окупація частини території Донецької і Луганської областей, виснаження української економіки. На діяльність ЗС України негативно впливають й внутрішні чинники, до яких належать різні порушення законності у воєнній сфері. Основним їх проявом є злочини проти порядку проходження військової служби, передбачені статтями 407–409 КК України.

Указана група військових злочинів заподіює значну шкоду національній безпеці України, зменшує її обороноздатність, ускладнюючи виконання ЗС бойових завдань у зоні проведення ООС (АТО), заважає реформуванню української армії, знижує рівень дисципліни серед особового складу ЗС України.

Протягом 2013–2017 рр. рівень злочинів проти порядку проходження військової служби збільшився у понад 80 разів (з 45 до 3 672 відповідно). У 2018 р. зберігся високий рівень указаних військових кримінальних правопорушень – 3 015. Масштабність їх поширення у воєнній сфері призвела до кардинальної зміни всієї структури сучасної військової злочинності, в якій питома вага злочинів, передбачених статтями 407–409 КК, сягає 80%. До того ж указані військові кримінальні правопорушення відзначаються високим рівнем латентності, особливо у військових частинах і підрозділах, розташованих у зоні проведення ООС (АТО).

Злочини проти порядку проходження військової служби характеризуються нерівномірною територіальною поширеністю, їх рівень залежить від

розміщення і концентрації військової інфраструктури, особливостей дислокування військових частин і підрозділів.

Широка поширеність указаних злочинів, зумовлених дією загальних і специфічних детермінант, є своєрідним індикатором, що вказує не лише на недоліки державної внутрішньої політики та у цілому на низький рівень патріотизму частини українців, а й акцентує увагу на прорахунках реформування сектору оборони, інституційній розбалансованості усєї воєнної сфери, непрофесіоналізмі начальницького складу ЗС, незадовільному стані дисципліни у лавах ЗС.

Теоретичне підґрунтя для дослідження вказаних питань складають наукові праці багатьох учених, що присвячені теорії запобігання злочинності взагалі й протидії військовій злочинності, зокрема. Серед них можна виділити: А. М. Бабенка, О. М. Бандурку, В. С. Батиргарєєву, А. М. Бойка, В. І. Борисова, В. О. Бугаєва, В. О. Глушкова, В. В. Голіну, Б. М. Головкіна, Л. М. Давиденка, М. Л. Давиденка, В. М. Дрьоміна, С. М. Іншакова, М. Г. Колодяжного, О. М. Костенка, О. М. Литвинова, В. В. Лунєєва, О. М. Олійника, Є. Б. Пузирєвського, О. М. Сарнавського, Є. Л. Стрельцова, К. Г. Фетисенка, В. І. Шакуна та ін.

Кримінально-правові й криміналістичні питання запобігання саме злочинам проти порядку проходження військової служби розглядали Г. М. Анісімов, В. К. Грищук, В. В. Давиденко, Ю. П. Дзюба, С. І. Дячук, М. І. Карпенко, В. І. Касинюк, Т. Ю. Касько, М. І. Мельник, М. І. Панов, В. О. Пелецький, М. М. Сенько, М. І. Хавронюк, С. О. Харитонов тощо.

Відмічаючи значний внесок, зроблений указаними науковцями у розробку окресленої проблематики, слід зазначити, що переважна більшість цих наукових досліджень здійснювалася у фокусі науки кримінального права і криміналістики. Проте залишаються недослідженими кримінологічні питання злочинів проти порядку проходження військової служби, зокрема: їх сучасний стан, особистість злочинця, детермінанти, що зумовлюють їх поширеність, заходи запобігання.

Метою монографії є розробка комплексу перспективних заходів запобігання злочинам проти порядку проходження військової служби.

Для досягнення визначеної мети поставлені такі завдання: розробити поняття та надати визначення злочинів проти порядку проходження військової служби; виділити особливості досліджуваних військових злочинів; оці-

нити кількісно-якісні параметри злочинів проти порядку проходження військової служби, встановити їх сучасні тенденції, дослідити ймовірні обсяги латентності; визначити криміногенні ознаки осіб, які порушують порядок проходження військової служби; здійснити типологію осіб, які порушили порядок проходження військової служби; надати характеристику соціально-психологічним детермінантам розглядуваних військових кримінальних правопорушень; розкрити зміст організаційно-управлінських криміногенних чинників, що зумовлюють порушення військовослужбовцями порядку проходження військової служби; з'ясувати специфіку соціально-економічних чинників, що детермінують порушення порядку проходження військової служби; дослідити нормативно-правові детермінанти вказаної групи військових злочинів; розробити напрями загальносоціального запобігання злочинам проти порядку проходження військової служби; окреслити перспективні заходи спеціально-кримінологічного запобігання злочинам, пов'язаним із порушенням порядку проходження військової служби.

Емпіричну базу монографії складають: вибіркове вивчення й узагальнення 320 кримінальних проваджень, розглянутих судами в усіх областях України протягом 2014–2017 рр. стосовно злочинів, передбачених статтями 407–409 КК України; результати експертного опитування 245 працівників органів військової прокуратури Центрального, Західного, Південного регіонів України й Військової прокуратури сил АТО, 95 співробітників ВСП ЗС України, 220 військовослужбовців ЗС України, які проходять службу у зоні проведення АТО (ООС); статистична звітність Генеральної прокуратури України, Військової прокуратури України, ДСА України, ВСП ЗС України за 2013–2017 рр.; аналітичні матеріали Рахункової палати України, Державної аудиторської служби України, МО України за 2014–2017 рр.

Практичне значення результатів, що містяться у монографії, мають важливе значення для науково-дослідної сфери, правозастосовної діяльності та навчального процесу.

Автор роботи за висловлені критичні зауваження та наукову принциповість висловлює слова щирої вдячності шановним рецензентам – доктору юридичних наук, доценту, завідувачу кафедри теорії та історії держави і права Одеського державного університету внутрішніх справ *Андрію Миколайовичу Бабенку* й кандидату юридичних наук, доценту, доценту кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського

національного університету імені В. Н. Каразіна *Михайлу Леонідовичу Давиденку*, а також своєму Учителю й науковому редактору видання, доктору юридичних наук, професору, члену-кореспонденту НАПрН України, заслуженому діячеві науки і техніки України, професору кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого *Володимиру Васильовичу Голіні*. Окрема подяка за підтримку творчих устремлінь висловлюється доктору юридичних наук, старшому науковому співробітнику, директору Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України *Владиславі Станіславівні Батургаресвій*, кандидату юридичних наук, старшому науковому співробітнику, завідувачу відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України *Максиму Геннадійовичу Колодяжному* та всьому науковому колективу зазначеного відділу.

Розділ 1

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ПОРЯДКУ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

1.1. Поняття та особливості злочинів проти порядку проходження військової служби

Для більш глибокого пізнання того чи іншого явища соціальної дійсності потребує з'ясування його обсяг і зміст. Це уявляється можливим завдяки визначенню певного поняття, що охоплює досліджуване явище чи соціальний процес. В енциклопедичній літературі поняттям називається вузлова форма руху думки, що узагальнено відбиває предмети та явища за допомогою фіксації їх істотних властивостей. За своєю суттю поняття є зафіксованою думкою, що виділяє з деякої предметної галузі й узагальнює об'єкти шляхом вказівки на їх загальну і спеціальну ознаку. При цьому будь-яке поняття має щонайменше дві основні логічні характеристики – екстенсійну (обсяг) й інтенсійну (зміст)¹. Розмірковуючи про значення тих або інших понять у житті людства, відомий французький мислитель Р. Декарт свого часу зауважив, що визначення значення слів дозволяє позбавити наш світ багатьох його помилок². Наведені аргументи вказують на важливість і виключну наукову цінність розроблення понять у тій чи іншій галузі знання чи предметної діяльності, включаючи сферу кримінологічних пошуків.

---

¹ Соціологічна енциклопедія / Уклад. В. Г. Городяненко. Київ : Академвидав, 2008. С. 295.

² Цит. за: Толкаченко А. А., Кадолко К. А. К вопросу о криминалогических функциях правосудия. *Рос. криминол. взгляд*. 2006. №2. С. 114–117.

Визначення поняття злочинів проти порядку проходження військової служби має, без перебільшення, методологічне значення, адже дозволяє:

а) уточнити зміст і предметну сутність цього різновиду протиправної поведінки;

б) окреслити місце цих злочинів у структурі військової злочинності;

в) встановити їх родову належність (загальну ознаку);

г) деталізувати їх типову відмінність (спеціальну ознаку);

д) виділити, з урахуванням двох попередніх позицій, загальні для всієї військової злочинності й специфічні детермінанти досліджуваних злочинів;

е) розробити на методологічно вивіреній основі систему запобігання злочинам проти порядку проходження військової служби тощо.

В останніх кримінологічних дослідженнях деяких груп військових злочинів, зокрема пов'язаних із незаконним використанням бюджетних коштів у ЗС України, також здійснювалися спроби розроблення їх поняття через відповідні властивості цих кримінальних правопорушень¹. Базуючись на такому підході, надамо поняття злочинів, передбачених статтями 407–409 КК України, шляхом аналізу їх особливостей (істотних ознак). До останніх пропонується віднести такі: сферу вчинення; особливість видового об'єкта; суб'єкт; різноманіття форм прояву; спрямованість злочинних дій; підвищену суспільну небезпечність. Вивчення указаних особливостей дозволить не лише визначити поняття злочинів проти порядку проходження військової служби, а й більш глибоко пізнати їх кримінологічну природу. Дослідимо перелічені особливості детальніше.

Сфера вчинення є особливістю злочинів проти порядку проходження військової служби, що вказує на їх родову належність. Це означає, що вказані злочини є військовими, оскільки вчиняються у специфічній сфері суспільних відносин – воєнній. Звідси в усіх військових злочинах є спільним родовий об'єкт злочинного посяган-

---

¹ Олійник О. М. Запобігання незаконному використанню бюджетних коштів у Збройних Силах України: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. С. 15.

ня. Ним відповідно до кримінального законодавства є встановлений порядок несення або проходження військової служби¹. Деякими вченими указаний об'єкт називається військовим правопорядком і визначається як суспільні відносини, що виникають у процесі життя і бойової діяльності військ та сил, закріплених у законах, Військовій присязі, статутах ЗС України, положеннях про проходження служби різними категоріями військовослужбовців, інших актах військового законодавства².

Специфіку воєнної сфери можна визначити через завдання й основні напрями діяльності ЗС України. У ст. 17 Конституції України зазначено, що оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на ЗС України³. У ст. 1 Закону України «Про Збройні Сили України» 1991 р. доповнюється, що ЗС України забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом⁴. На ЗС України покладаються й інші завдання, передбачені чинним законодавством.

Кримінологічний об'єкт є особливістю злочинів проти порядку проходження військової служби, яка характеризує їх типову відмінність. Вона виявляється у тому, що для цієї групи військових злочинів властивий власний об'єкт злочинного посягання. Ним є встановлений порядок проходження військової служби. Останній, окрім іншого, зобов'язує військовослужбовців строкової служби постійно знаходитися у розташуванні військової частини чи місця служби, а офіцерів, прапорщиків, військовослужбовців за контрактом – у службовий час

---

¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

² Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): наук.-метод. посіб. / за заг. ред. В. К. Матвійчука. Харків : Право, 2016. С. 29.

³ Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

⁴ Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991. № 1934 – XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1934-12> (дата звернення: 10.02.2017).

і не залишати їх без дозволу відповідного начальника¹. Цей порядок закріплений у чинному законодавстві України (Конституції України, законах, відомчих підзаконних актах МО України).

У цілому різними науковцями виділяється відмінна система військових злочинів залежно від їх об'єкта. Одні вказують 9 груп таких злочинів², інші – 10³. Третя група авторів виділяє аж 11 видів військових злочинів⁴. Однак, незважаючи на різне уявлення науковців про систему військових злочинів, усі одноставні у тому, що злочини проти порядку проходження військової служби є невід'ємною частиною перших. При цьому підкреслюється, що злочини, передбачені статтями 407 і 408 КК України, вважаються спеціальними військовими злочинами⁵, оскільки аналогів їм немає серед злочинів, передбачених іншими розділами Особливої частини КК України.

Суб'єкт. У ч. 1 ст. 401 КК України зазначено, що військовими злочинами визнаються передбачені розділом XIX Особливої частини закону про кримінальну відповідальність злочини проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів⁶. Виходячи із наведеного поняття військових злочинів, їх невід'ємною загальною ознакою є спеціальний суб'єкт, яким може бути військовослужбовець (військовозобов'язаний, резервіст).

---

¹ Анісімов Г. М., Дзюба Ю. П., Касинюк В. І. та ін. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. / за ред. М. І. Панова. Харків : Право, 2011. С. 54, 55.

² Див. : Касько Т. Ю. Кримінально-правова характеристика злочинів проти порядку проходження військової служби: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. С. 13; Харитонов С. О. Об'єкт і система військових злочинів. *Вісн. Нац. акад. правових наук України*. 2016. №3. С. 243–253.

³ Бугав В. О. Військові злочини і покарання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2002. С. 12.

⁴ Анісімов Г. М., Дзюба Ю. П., Касинюк В. І. та ін. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. / за ред. М. І. Панова. Харків : Право, 2011. С. 20, 21.

⁵ Там само. С. 6.

⁶ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. №2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №25–26. Ст. 131.